

2 Alexanders militaire prestaties

HENK SINGOR

Inleiding

Alexander de Grote veroverde in nauwelijks tien jaar (334-324 v.Chr.) grote delen van het Perzische Rijk, dat zich van de Egeïsche Zee tot de Indus uitstrekte, in die tijd het eerste en enige wereldrijk in de geschiedenis. Met Perzië vergeleken was Macedonië, voor Alexander aan zijn expeditie begon, zelfs samen met de eraan onderworpen Griekse stadstaten, een politieke en militaire dwerg, tenminste zo kon het lijken. In een beroemde passage, met instemming geciteerd door Polybius (XXIX.21), overpeinsde de geleerde Demetrius van Phaleron tegen het einde van de vierde eeuw de almacht van de onberekenbare Fortuin: 'Gesteld dat vijftig jaar geleden de een of andere godheid de toekomst aan de Perzen en aan de koning van Perzië zou hebben voorspeld, of aan de Macedoniërs en de koning van Macedonië, kunt u zich voorstellen dat zij dan geloofd zouden hebben dat op dit moment zelfs de naam van Perzië – in die tijd de meester van bijna de hele bewoonde wereld – volkomen uitgewist zou zijn, terwijl de Macedoniërs, die voorheen onbekend waren, nu de wereld aan hun voeten zouden hebben?' Zo kon het schouwspel van de snelle ineenstorting van het Perzische Rijk dienen als een schoolvoorbeeld van de wispelturigheid van het toeval of het geluk. Uiteraard blijft dit voor moderne historici een weinig bevredigende verklaring. Misschien, zo zijn wij geneigd te denken, waren bij nader toezien de krachtsverhoudingen in werkelijkheid minder onevenwichtig en misschien zou men Alexanders succes zonder beroep op toeval en geluk zo niet kunnen 'verklaren' dan toch enigszins begrijpelijk kunnen maken. Misschien.

Perzisch-Macedonische krachtsverhoudingen

Van de omvang, de bewapening en de organisatie van het Perzische leger weten we betrekkelijk weinig, maar veel wijst erop dat het rijk, toen het in 334 v.Chr. door Alexander aangevallen werd, een enorme militaire macht vertegenwoordigde. De koning beschikte over een staand leger in het centrum van het rijk, terwijl de sa-

trappen in hun provincies eigen troepen hadden. Daarnaast kon de koning zo nodig extra troepen ontbieden uit verschillende rijkdelen of aanwerven uit de Griekse wereld. De centrale legermacht bestond voor een deel uit het infanterie-keurkorps van de tienduizend Onsterfelijken – zo geheten, omdat hun aantal altijd op sterkte werd gehouden – afkomstig uit Persis, het hartland van het rijk. Ze waren bewapend met speren, zwaarden en bogen, sommigen, maar niet allen, ook met schilden en lichte kurassen, en streden in een massa van dicht op elkaar volgende gelederen – een 'falax' die van de bekende Griekse falax verschilde doordat ze uit strijders met diverse bewapening en uitrusting was samengesteld.

Verder behoorde een aanzienlijke cavalerie tot het staande leger van de koning, gerecruteerd uit gebieden als Medië, Armenië, Hyrcanië en oostelijk Iran, inclusief de verre satrapieën van Bactrië en Sogdiana. De ruiters, soms ook met kleine schilden uitgerust en/of gestoken in schubbenpantser, vochten met lansen en strijdbijlen en waren dus gericht op het gevecht van man tegen man. Bij een totale mobilisatie kon de ruitery van alle betrokken satrapieën de dertigduizend man vermoedelijk nog te boven gaan. Of er onder die cavalerie, en met name die uit het oosten van het rijk, ook bereden boogschutters waren, is niet helemaal duidelijk. Iraanse Scythen of Massageten van buiten het rijk vochten wel als boogschutters te paard en leverden zo nodig hulp troepen aan de Grootkoning. Een deel van de ruitery, misschien zo'n drieduizend man, fungeerde onder de benaming Verwanten des Konings als een permanent keurkorps dat zich te velde in de nabijheid van de koning ophield.

De verschillende afdelingen van het koninklijke leger waren vermoedelijk aan verschillende purper- of saffraankleurige tunieken en mantels te herkennen. De legertjes van de satrapen bestonden uit in hun provincies gelichte troepen infanterie en afdelingen cavalerie die uit de eerder genoemde gebieden kwamen. Bovendien werven zowel de westelijke satrapen als de koning zelf sinds de vijfde eeuw regelmatig Griekse hoplieten, zwaarbewapende soldaten, als huursoldaten aan. In oorlogstijd kon het leger verder aangevuld worden met manschappen die voor de duur van een campagne werden opgeroepen en uit de koninklijke arsenalen van wapens werden voorzien, bijvoorbeeld Babylonische infanterie of cavalerie. Tenslotte zonden in oorlogstijd de bergstammen in het Zagrosgebergte en in het Elamisch-Perzische gebied geduchte strijders naar het koninklijke leger als een soort van wederdienst voor de hun toegestane autonomie. Ter zee beschikte het rijk over de eskaders triremen van de Fenicische en Cypriotische havensteden, tezamen een vloot van enkele honderden schepen en numeriek de meerdere van welke Griekse of Macedonische zeemacht ook. Voegt men hier de geweldige voorraden aan goud en zilver bij die in Susa, Persepolis en Ecbatana waren opgeslagen, dan wordt het begrijpelijk dat koning Darius III Codomannus in 334 v.Chr. de confrontatie met de Macedonërs vermoedelijk met veel vertrouwen tegemoet zag.

Het leger van Alexander was een schepping van zijn vader Philippus (359-336 v.Chr.). De kern ervan bestond uit zware infanterie en zware cavalerie, gerecruiteerd uit de Macedonische bevolking en permanent in dienst van de koning. Philippus wist de voordelen van een beroepsleger te combineren met die van een nationale militie doordat hij vroeg in zijn regering de beschikking had gekregen over de goud- en zilvermijnen van het Pangaeum-gebergte even ten oosten van Macedonië. Daarmee kon hij een professionele krijgsmacht opbouwen die op alle terreinen de nieuwste militaire en technische ontwikkelingen – en in de late vijfde en vierde eeuw deden zich in de Griekse wereld verschillende veranderingen op die terreinen voor – in zich opnam. Dat was wel nodig ook, want Macedonië was een van vele kanten bedreigde staat. Philippus zag het als zijn levenswerk die bedreigingen voorgoed te elimineren en van Macedonië de dominerende macht in de Griekse wereld te maken. Toen hij in 336 v.Chr. vermoord werd, was hij in die ambitieuze opzet ruimschoots geslaagd.

De Macedonische zware infanterie – de term 'zwaar' staat voor het gericht zijn op het strijden van nabij en van man tegen man, terwijl 'licht' gebezigd wordt voor de met afstandswapens uitgeruste troepen – was georganiseerd in een aantal regimenten (falangen) van elk 1500 man. De troepen waren bewapend met de Macedonische *sarissai*, lange pieken van vijf tot zes meter, die met beide handen vastgehouden moesten worden, waardoor de mannen alleen een klein en licht schild aan de linker arm konden dragen. Zij hadden ook bronzen helmen en sommigen misschien lichte kurassen of bronzen platen ter bescherming van borst of maag, maar in meerderheid zullen ze, evenals de Griekse hoplieten in de vierde eeuw, vrijwel geen lichaamsbepantsering gedragen hebben. De falanx was op het slagveld opgesteld in acht gelederen of, verdubbeld, in zestien. De pieken van de eerste vier gelederen staken naar voren, wat voor het eerste gelid vier speerpunten per man opleverde, terwijl de volgende gelederen hun *sarissai* omhoog hielden. Dat woud van speerpunten vormde een zekere bescherming tegen vijandelijke pijlen en stenen, terwijl de rij van speerpunten aan het front een intimiderende en angstaanjagende 'muur' vormde waartegen frontale aanvallen praktisch zinloos leken, en die op zijn beurt elke tegenstand onder de voet dreigde te lopen. De Macedonische falanx was inderdaad praktisch onverslaanbaar, maar dan wel zolang het terrein waarop ze was opgesteld min of meer vlak was, zodat ze bij het oprukken niet door oneffenheden in de bodem, bijvoorbeeld een rivierbedding, uiteengetrokken werd, en zolang ze niet in de flank of van achteren werd aangevallen.

Een speciaal keurkorps van drieduizend man infanterie werd gevormd door de zogenaamde *Hypaspistai*, vermoedelijk ook door Philippus ingevoerd. Het is niet helemaal duidelijk hoe zij bewapend waren, maar de term suggereert *aspides*, hoplietenschilden. Het ligt daarom enigszins voor de hand te denken dat het om een Macedonische variant van hoplieten ging, dus bewapend met bronzen schilden en

speren van ongeveer twee meter lengte. Op het slagveld hadden zij een iets be-
weeglijker rol dan de falanxen, wat daarmee in overeenstemming kan zijn. Zeker
is dat zij als een elite-eenheid golden. In de laatste jaren van zijn veldtocht zou
Alexander een deel van hen, één van hun drie 'regimenten', nog in status verhogen;
voorzien van schitterende uniformen werden zij als de Zilver schilden (*Argynaspides*)
tot een soort van lijfgarde gemaakt.

Misschien was het meest vernieuwende onderdeel van Philippus' leger nog niet
eens die befaamde Macedonische *falanx*, maar het korps van zware ruitery, de *Hetai-
roi* ('metgezellen') van de koning. Het ging om alweer zo'n drieduizend man,
gelicht uit de grotere en iets kleinere landbezitters of, zo men wil, de 'hogere' en
'lagere' 'adel'. Van een erfelijke 'adelstand', zoals die bijvoorbeeld in het middel-
eeuwse Europa bestond, was eigenlijk geen sprake, al was landbezit op zichzelf wel
erfelijk. Het nieuwe van deze ruitery bestond hieruit dat zij geacht werd de strijd
van nabij te voeren, bewapend met stootlansen in plaats van met werpsperen, en
verder met zwaarden. In de Griekse wereld was ruitery tot dusverre altijd ingezet
als middel om de tegenstander op een afstand met werpsperen te bestoken, hoog-
stens konden ruiters proberen om verspreide en in wanorde verkerende infanterie
van nabij aan te vallen, wanneer die op de vlucht geslagen was. Daarom diende
ruitery vooral voor inleidende schermutselingen en het achtervolgen van vluch-
telingen, maar in de eigenlijke slag speelde zij praktisch geen rol. Dat veranderde
dus onder Philippus.

Natuurlijk konden bereden lanseniers geen frontale aanval uitvoeren op gediscipli-
neerde infanterie, want de paarden zouden de muur van schilden en speren als een
natuurlijk obstakel zien waartegen zij zouden weigeren in te rennen: zo'n frontale
charge zou dan in chaos en catastrofe voor de aanvallende ruiters eindigen. Maar
men kon natuurlijk hopen dat alleen al de aanblik van een aanstormende massa
ruiters de infanterie van de tegenpartij van elke standvastigheid zou beroven, in
paniek zou brengen en zo letterlijk uit het veld zou slaan. De cavaleriecharge dus
als vorm van psychologische oorlogvoering. Maar tegenover geëfende hoplieten
was het niet raadzaam om op dit effect te rekenen. Een aanval met de ruitery kon
daarom eigenlijk alleen op een flank of in de rug van de tegenstander plaatsvinden.

Dit was in feite wat er gebeurde op het slagveld van Chaeronea in 338. Daar wis-
ten de *Hetairoi* onder leiding van de toen achttienjarige prins Alexander het The-
baanse elite-regiment – de ooit door Pelopidas opgerichte *hieros lochos* – onder de
voet te lopen en te vernietigen. Wat er precies gebeurd is, kunnen we niet meer
achterhalen, maar de Macedonische ruiters moeten erin geslaagd zijn om hun te-
genstanders niet louter frontaal maar geheel of voor het grootste deel in de flank
te treffen. Dat betekende dat die flank niet door andere troepen beschermd was.
In zijn grote veldslagen tegen de Perzen is Alexander er steeds in geslaagd om op

de een of andere manier de cruciale infanterie – of infanterie én cavalerie – in het centrum van de vijandelijke linie van haar flankdekking los te wrikken en aan het hoofd van zijn *Hetairoi* zijdelings aan te vallen en op te rollen. Daarmee was de Macedonische zware cavalerie onder zijn leiding het beslissende wapen op het slagveld geworden. Maatschappelijk had de *Hetairoi*-cavalerie in Macedonië de hoogste status, hun benaming riep al als vanzelf een nauwe band met de koning op. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Philippus daarom zijn *falange*-regimenten de benaming *Pezhetairoi* gegeven: metgezellen-te-voet, om hen ook enigszins in die eer te laten delen. De traditionele ruitery van Thessalië werd door Philippus, sinds dat gebied in een personele unie met Macedonië verbonden was, evenzo als zware cavalerie georganiseerd. Alexander zou deze ruiters, die in aantal gelijk waren aan de Macedonische *Hetairoi*, op het slagveld vooral gebruiken als afweer van vijandelijke cavalerie-aanvallen op de linkervleugel, terwijl hijzelf met zijn zware Macedonische ruitery de beslissende slag tegen het centrum van de tegenstander uit zou voeren.

De zware infanterie en ruitery vormden de kerntroepen van het leger van Philippus en van Alexander. Zij werden aangevuld door lichte ruiters, uitgerust met werpsperen of in het geval van de *prodromoi* (verkenner) met lansen en gedeeltelijk uit Macedonië maar vooral uit de noordelijker onderworpen 'barbarenstammen' gelicht: Paioniërs, Agrianiërs, Thraciërs. Verder door lichte infanterie: boogschutters uit Macedonië, maar vooral speerwerpers, soms met kleine schilden als zogenaamde 'peltasten' bewapend, en dan weer afkomstig uit de onderworpen Balkanvolken. Dit was de krijgsmacht waar de koning van Macedonië onmiddellijk op kon rekenen, samengesteld uit Macedoniërs en onderdanige volken. Vanaf de grote overwinning van Philippus bij Chaeronea en de daarop gevolgde oprichting van de zogenaamde Korinthische Bond van Griekse stadstaten onder leiding van de Macedonische koning had Philippus voor militaire campagnes verder de beschikking over contingenten Griekse hoplieten en ruiters (speerwerpers). Alexander zou er enkele duizenden meenemen naar Azië, maar ze zeer terughoudend of in het geheel niet op het slagveld inzetten, waarschijnlijk omdat hij aan de betrouwbaarheid van deze onwillige troepen twijfelde. Tenslotte wierf hij enkele duizenden Griekse huursoldaten, voornamelijk hoplieten en peltasten en Kretenzische boogschutters, aan. Dit alles betekende dat Alexander voor zijn grote onderneming tegen het Perzische Rijk een beroep kon doen op praktisch de volledige mankracht van het Balkanschiereiland: 'barbaren', Macedoniërs en Grieken.

De oorlog tegen Perzië was door Philippus gepland, maar werd na zijn vermoordding in 336 twee jaar later door zijn zoon Alexander ondernomen. Alexander was twintig jaar toen hij zijn vader opvolgde. Onmiddellijk was hij met opstanden geconfronteerd, zowel onder Illyrische stammen ten noordwesten van Macedonië als onder de Griekse stadstaten, die laatste geleid door Thebe. In zijn reactie daarop

had Alexander twee van de eigenschappen vertoond die hem als veldheer blijvend zouden karakteriseren: snelheid van handelen en vasthoudendheid. De snelheid waarmee hij zijn troepen eerst noordwaarts en daarna naar het hart van Griekenland manoeuvreerde, verbaasde vriend en vijand. De hardnekkigheid waarmee hij het beleg van Thebe doorzette tot de uiteindelijke inname van de stad schokte de Grieken. Zo had hij al een reputatie gevestigd toen hij, 22 jaar oud, de Hellespont overstak.

Alexanders leger in 334 v.Chr. telde de volgende onderdelen: zes Macedonische falanxen (samen 9000 man), de *Hypaspistai* (3000), acht *ilai* of eskadrons van de *Hetairoi* (samen 1800), voorts lichte infanterie uit de Balkan en Kreta (6000 of 7000 man), lichte ruitery uit de Balkan (600 of 1000 man), Thessalische zware ruitery (1800 man), hoplieten en peltasten van de Korinthische Bond (samen 7000), Griekse bondgenotenruiters (600 man), tenslotte Griekse huurlingen: hoplieten en peltasten (samen 5000 man). In totaal had hij de beschikking over 30.000 of 31.000 man infanterie en 4600 of 5100 man cavalerie. Daar kwam een Macedonische voorhoede bij, die al door Philippus naar Klein-Azië gestuurd was en mogelijk tot tienduizend man omvatte, maar de exacte omvang en samenstelling daarvan zijn niet bekend. Al met al had Alexander een voor Griekse begrippen reusachtig leger. Het zou in de loop van de expeditie door nagekomen versterkingen uit Macedonië en Griekenland én door het aanwerven van troepen in oostelijk Iran nog verder uitgroeien, totdat het in 325 v.Chr. vermoedelijk ongeveer zeventigduizend man aan gevechtstroepen telde. Toch kon men zich in 334 v.Chr. afvragen of zijn strijdmacht voldoende was om opgewassen te zijn tegen alles wat de Perzische koning kon mobiliseren. Ter zee beschikte Alexander slechts over een gering aantal Macedonische oorlogsschepen, terwijl de nominaal met hem verbonden Atheense vloot niet ondubbelzinnig te vertrouwen viel en overigens numeriek de mindere was van alle eskaders aan Perzische kant. Financieel was Macedonië door de oorlogen en oorlogsvoorbereidingen vrijwel uitgeput. In geld en troepenaantallen kon de Perzische koning alles overtreffen wat Alexander voor zijn expeditie verzameld had.

Beslissende factoren: organisatie en logistiek, strategie, ervaring en tactiek

Over de organisatie van een grote veldtocht en meer in het bijzonder over de logistiek daarvan laten de antieke bronnen ons vrijwel altijd in de steek. Soms wordt er gesproken over voedselvoorziening van de troepen, over markten en aanvoer, maar meestal gaan de schrijvers uit de Oudheid aan zulke laag-bij-de-grondse za-

ken voorbij en concentreren zij zich liever op de daden van bravoure, of juist het tekortschieten daarin, van de voornaamste handelende personen. Zo moet men ook in het geval van Alexanders expeditie de materiële verzorging proberen te reconstrueren uit verspreide opmerkingen in de bronnen, aangevuld met wat wij van vergelijkbare omstandigheden in andere tijden weten. Zo kunnen we in hoofdlijnen het volgende opmerken.

Voor een leger was het niet mogelijk om voorraden voor een lange periode over land mee te nemen wanneer men in een bepaalde streek de trek- en lastdieren niet kon laten grazen. Dat had alles te maken met het gebrekkige vervoer te land door middel van ezels, muil dieren en ossenwagens. Pas later tijdens Alexanders expeditie zouden er in Iran ook dromedarissen worden gebruikt. Wat deze dieren droegen en trokken aten zij voor een deel ook weer zelf op, zodat de expeditie al na vier dagen tot stilstand zou komen als er onderweg niet kon worden gefourageerd. Nu was dat laatste voor de dieren vaak wel enigszins mogelijk, zodat in de praktijk de actieradius gemiddeld wel verder dan vier dagmarsen reikte, maar wanneer men volkomen dorre gebieden, bijvoorbeeld de Sināi of de Syrische woestijn, door zou willen trekken, was een andere strategie geboden. In dat geval trok het leger langs de zeekust of een bevaarbare rivier om van die kant met schepen van het nodige te worden voorzien.

De route van Alexanders expeditie liep dan ook opvallend vaak parallel aan een waterweg. Dat was het geval in Noord-Griekenland tot aan de Hellespont, voor een groot deel ook tijdens de operaties aan de westkust van Klein-Azië, langs de kust van Cilicië tot Pelusium in Egypte, dan weer langs de linkerarm van de Nijl naar zee en langs de Middellandse Zeekust tot ter hoogte van de oase Siwah. Terug in Syrië had Alexander langs de Eufraat naar het zuidoosten willen trekken, maar moest hij dat plan laten varen omdat er geen voorraden waren aangelegd om over de rivier mee te nemen; in India zakte hij de Akesines en de Indus af, om vandaar vervolgens een deel van zijn troepen over zee en een deel langs de kust van Iran naar het westen terug te brengen.

Waar een waterweg ontbrak, moest het leger leven van het gebied waar het zich doorheen verplaatste. De lokale bevolking kon dan worden opgeroepen om voedselvoorraden ter beschikking te stellen, idealiter tegen betaling. Weigerde de bevolking dit, dan werd dit als een vijandige daad beschouwd en ging het leger ertoe over met geweld te nemen, waar het behoefte aan had. Daarvoor was het wel nodig dat men op de juiste tijd van het jaar een bepaald gebied binnentrok, namelijk wanneer de oogst op het punt stond om binnengehaald te worden. Was er dan nog tekort voor het omvangrijke invasieleger, dan kon men de troepenmacht in twee of meer legerkorpsen splitsen, wat meer dan eens gebeurde (en daarbij ook wel om andere, namelijk puur militaire redenen) tijdens de gevechten in Bactrië en op de

terugtocht uit India. Tijdens Alexanders expeditie horen we nauwelijks van ernstige problemen op het gebied van bevoorrading, behalve tijdens de terugtocht door de Gedrosische woestijn. Dit betekent dat zijn staf steeds de nodige inlichtingen moest hebben verzameld over de door te trekken gebieden en de voedselsituatie ter plaatse. Die inlichtingen moeten grotendeels van verkenners, spionnen en overlopers zijn gekomen. Over hun werk wordt in onze bronnen bitter weinig megedeeld, maar dat dit onderdeel van Alexanders leger over het algemeen uitstekend functioneerde, mag men aannemen – en dat werpt weer licht op de persoon van de opperbevelhebber, die ook op dit organisatorisch-logistieke vlak duidelijk meer dan gewone vaardigheden moet hebben bezeten.

Eén aspect mag hier niet uit het oog worden verloren: Alexander moet zeker geprofiteerd hebben van de infrastructuur van het Perzische Rijk. Zijn troepen verplaatsten zich over bestaande wegen en langs bekende routes door gebieden die het Perzische Rijk zo niet letterlijk in kaart had gebracht, dan toch voor doorgaand verkeer van grote aantallen mensen en dieren had geopend. De satrapen hadden op verschillende plaatsen voorraden aangelegd en Alexander zal daarvan zonder twijfel gebruik gemaakt hebben. Ook de vele nagekomen versterkingen die hem tijdens de expeditie tot in India toe bereikten, waren niet mogelijk zonder dat die verse troepen uit Macedonië en Griekenland gebruik gemaakt hadden van het Perzische weggennet, en lokale voorraden, gidsen en tolken. Zo bezien is Alexanders succes door de Perzen zelf in de organisatie van hun rijk voorbereid. Alexander vernietigde dat rijk niet, hij nam het over.

Strategie wordt altijd minstens ten dele bepaald door logistieke omstandigheden, zo ook in het geval van Alexanders expeditie. De route die zijn leger meermalen nam langs bevaarbare waterwegen is daarvan een voorbeeld. Maar daarmee is zijn algehele strategie allerm minst verklaard. Alexander wilde, misschien al van het begin af aan en in elk geval na zijn eerste grote overwinning op Darius, de hele hem bekende wereld veroveren, en niet slechts een deel daarvan. Zijn strategie stond in dienst van dat uiteindelijke doel, maar moest daartoe achtereenvolgens verschillende deeldoeleinden realiseren. In het eerste jaar van zijn expeditie ging het erom de over-land-route van Macedonië door Klein-Azië naar Syrië veilig te stellen, vervolgens was het doel door de systematische verovering van de Middellandse Zeekusten van het Perzische Rijk zijn eigen maritieme tekortkomingen te neutraliseren en zijn tegenstander van elk maritiem voordeel te beroven.

Men kan zeggen dat hij daarbij grote risico's nam. Was bijvoorbeeld zijn bekwaame tegenstander Memnon van Rhodos niet in 333 v.Chr. gestorven en zou deze erin geslaagd geweest zijn de zeeverbinding met Europa en Macedonië te doorbreken, dan zou Alexander in ernstige moeilijkheden zijn gekomen. Maar Alexander had geluk: de Fenicische steden sloten, op Tyrus na, zich onmiddellijk bij hem aan

en Men
gerichte
dat real
sche ke
Darius
331/o v
ties en l
nodig d
kelen, w
maakt w
(niët: va
dat met
er elk be
Arachosi
te Bactri
de verov
verleende
den en v
duidelijk
de uitges
dwongen
dus (zoals
Terug i
reusachtig
daarna we
en Aziatis
zou nooit
ven leven
beoogde c
overzicht
dedain vo
wereld' vo
wegingen.
werkelijk
Europa wa
overingen
kennis die
kele spion
met r

en Memnon verdween van het toneel. In de volgende twee jaren was zijn strategie gericht op het 'onthoofden' van het Perzische Rijk. De slag bij Gaugamela moest dat realiseren, maar Alexander bereikte daar zijn doel slechts gedeeltelijk: de Perzische koning werd wel vernietigend verslagen, maar wist te ontkomen. Aangezien Darius geen onmiddellijk militair gevaar meer opleverde kon Alexander het jaar 331/0 v.Chr. gebruiken voor de systematische overname van de Perzische residenties en hun schatten: Babylon, Susa, Persepolis en Ekbatana. Daarna was het alsnog nodig de persoon van Darius als mogelijk brandpunt van Iraans verzet uit te schakelen, wat hem door Bessus en de andere moordenaars in feite gemakkelijk gemaakt werd. Nu kon Alexander zich presenteren als de heerser en Koning van Azië (niët van het Perzische Rijk), die in de plaats van de verslagen Darius trad. Om dat met succes te kunnen doen moest hij zich in de Iraanse gebieden vertonen en er elk begin van Iraans verzet breken. Vandaar de tocht door Areia, Drangiana en Arachosia vóórdat hij vanuit het zuiden en daarmee langs een onverwachte route Bactrië zou binnentrekken. De onderwerping van Bactrië en Sogdiana maakte de verovering van de Iraanse landen van het voormalige Perzische Rijk compleet, verleende hem de geloofwaardigheid om als nieuwe 'koning van het al' op te treden en verschafte hem de rugdekking om India binnen te vallen. Hier wilde hij duidelijk meer dan alleen het voormalige Perzische gebied in bezit nemen, maar de uitgestrektheid van India en de onwil van zijn manschappen om verder te gaan dwongen hem zich met een afronding van zijn rijk langs de rivieren Hyfasis en Indus (zoals al eerder in Centraal-Azië langs de Syr Darja) tevreden te stellen.

Terug in Babylon begon hij aan de voorbereiding voor een nieuwe en opnieuw reusachtige onderneming, nu zuidwaarts om het Arabisch schiereiland heen en daarna westwaarts langs de kust van Noord-Afrika, waarvoor hij uit alle Europese en Aziatische hulpbronnen van zijn immense rijk kon putten. De onderneming zou nooit uitgevoerd worden, maar niets wijst erop dat ze, als Alexander was blijven leven, niet in een reeks van overwinningen zou zijn uitgemond. Alexander beoogde de verovering van de hem bekende 'bewoonde wereld'. Het geografisch overzicht van deze wereld dat hij in zijn hoofd had, leidde samen met een zeker dedain voor alle onbeschaafde barbaren voorbij de grenzen van die 'bewoonde wereld' volgens een bepaalde innerlijke logica tot de genoemde strategische bewegingen. Had hij een nauwkeuriger kennis van de geografische en etnografische werkelijkheid bezeten, dan zou hij zijn plannen met het oog op Noord-Afrika en Europa waarschijnlijk niet op die manier ontworpen hebben en zou hij zijn veroveringen in Azië vermoedelijk op een andere wijze hebben afgerond. Met de kennis die hij had, was zijn algehele strategie de best mogelijke. Slechts tijdens enkele episoden van zijn lange veldtocht haperde dat strategisch inzicht enigszins, met name in de Punjab en in de Gedrosische woestijn.

Een factor die in het succes van militaire ondernemingen soms over het hoofd wordt gezien, is de ervaring van de troepen. Dat Alexander nooit verslagen werd, dat zijn grootste veldslagen steeds in zijn grootste overwinningen eindigden, is niet alleen maar toe te schrijven aan zijn briljante tactiek, aan zijn inspirerend leiderschap, aan de tekortkomingen van zijn tegenstanders op die punten, of eenvoudig aan geluk – al speelden al die factoren wel hun rol. Maar als een basisgegeven mag men het feit beschouwen dat met name zijn Macedonische troepen, en in mindere mate de hulptroepen uit de Balkan en uit de Griekse stadstaten, over meer slagveldervaring beschikten dan hun Aziatische tegenstanders. Veldslagen in de Oudheid waren maar al te vaak afschuwelijke bloedbaden. Zelfs de overwinnaars moesten dikwijls verliezen tot tien procent of meer incasseren, met name in de voorste geleiden. Voor wie dit nooit had meegemaakt, was een veldslag een verschrikking: van de dreigende aanblik van de naderbij komende vijandelijke linie met haar ontelbare lanspunten en blikkerend wapentuig, die geen vluchtweg meer open liet, het geschetter van krijgstrompetten en het vreselijke geschreeuw van duizenden, de stofwolken en de onvermijdelijk hier en daar uitbrekende paniek, dan de botsing zelf met al het oorverdovend kletteren, kraken, steunen en schreeuwen, de stank van zweet en urine en al heel spoedig daaroverheen die van bloed en ingewanden, de angstaanjagende aanblik van open wonden, de doden die zich al zo gauw her en der ophoopten – voor wie dit alles nieuw was, betekende een veldslag een nachtmerrie, maar wie het al eens had meegemaakt, en zeker wie tot de overwinnaars had behoord, wist beter wat hem te wachten stond, raakte minder snel in paniek, bleef gedisciplineerder en vocht harder en langer door. Alexanders Macedoniërs hadden de ervaring van het slagveld van Chaeronea in 338 v.Chr. en van verschillende gevechten met de Balkanstammen, menigeen waarschijnlijk ook nog die van Philippus' campagne tegen de Fokiërs. De Perzische troepen hadden zulke ervaringen in mindere mate.

In de tactische uitvoering van zijn krijgsondernemingen toonde Alexander zich innovatief en vasthoudend. Bij zijn belegeringen maakte hij waar mogelijk gebruik van de nieuwste technieken en instrumenten. Die waren vooral in de eerste helft van de vierde eeuw ontwikkeld op Sicilië onder de tiran Dionysius I. Men moet daarbij denken aan katapulten, die speren over een afstand tot driehonderd meter afschoten en bijvoorbeeld ingezet werden om de verdedigers op stadsmuren te bestoken; aan de 'steenwerpers' (*lithoboloi*) die klompen steen over ongeveer dezelfde afstand tegen of over de muren slingerden; aan houten belegeringstorens op wielen, die tegen de muren aangereiden werden om de verdedigers van nabij te beschieten en om een soort van enterbruggen naar die muren te slaan; tenslotte aan de al oudere belegeringsrammen die onder een afdak naar de muren gereden werden om die met hun met brons beslagen koppen kapot te beuken. Bij dat alles was

vasthoudendheid geboden, want belegeringen konden weken of maanden duren, al was het alleen al omdat in de regel de houten belegeringswerktuigen eerst ter plaatse vervaardigd moesten worden.

Dat taaië volhouden toonde Alexander bij het beleg van Halicarnassus, waarvan hij de succesvolle voltooiing tenslotte aan ondergeschikten overliet om zelf met de hoofdmacht verder te trekken. In het geval van Tyrus schrikte ook de zee rond de eiland-stad hem niet af, maar liet hij een dam aanleggen die sindsdien de stad met het vasteland zou blijven verbinden. Tegelijkertijd plaatste hij katapulten en ander belegeringstuig op schepen om de muren ook van de zeezijde te bestoken. De vesting Aornus in het bergland tussen de Indus en de Khyber-pas wist hij zelfs met behulp van bergbeklimmende specialisten te overheersen. Onder de diadochen zou Demetrius, de zoon van Antigonos de Eénoog, de bijnaam Poliorcetes ('stedendwinger') krijgen, maar Alexander had die benaming al eerder ruimschoots verdiend.

In zijn grote veldslagen lijkt Alexander steeds de zware *Hetairoi*-ruiterij als het beslissende wapen te hebben gebruikt. Over de slag bij de Granicus tegen de Klein-Aziatische satrapen in 334 v.Chr. hebben we tegenstrijdige berichten in onze bronnen, al lijkt ook daar de cavalerie-charge de doorslag te hebben gegeven. De zware infanterie van de falanxen vervulde meer de rol van het binden en vastpinnen van zoveel mogelijk vijandelijke troepen om vervolgens de *Hetairoi* de gelegenheid te geven de beslissende klap uit te delen, ongeveer zoals het eertijds bij Chaeronea gegaan moest zijn. In elk geval liepen de beide grote slagen tegen Darius bij Issus (333 v.Chr.) en bij Gaugamela (331 v.Chr.) in hoofdlijnen volgens hetzelfde patroon. De Thessalische zware ruiterij moest op de linkervleugel de verwachte cavalerie-aanval van de vijandelijke rechtervleugel opvangen, de falanxen in het centrum moesten zoveel mogelijk infanterie van de tegenstander aan zich binden, terwijl gemengde eenheden van lichte ruiters en infanterie op de rechtervleugel de vijandelijke ruiters aldaar zoveel mogelijk van het centrum weg moesten trekken. In het daardoor ontstane gat stormden dan de *Hetairoi* met Alexander zelf aan het hoofd, die tussen de falanxen en de troepen op de rechtervleugel opgesteld waren, in een half-zijdelingse beweging op het Perzische centrum af, waar de Grootkoning zelf zich bevond, staande op een strijdswagen, omgeven door de ruiterij van zijn Verwanten en speciale afdelingen van de Onsterfelijken te voet. Die aanval op Darius zelf was in beide gevallen beslissend. De koning liet zijn wagen wenden – dramatisch weergegeven op het beroemde 'Alexander-mozaïek' uit Pompeii (zie de bijdrage van Eric Moormann) en verliet het slagveld. Het lijkt op deze manier enigszins begrijpelijk hoe Alexander in beide gevallen een numeriek sterker leger zo grondig wist te verslaan.

De hele tactiek van 'hamer' – de cavalerie-aanval – en 'aambeeld' (de falanxen)

lijkt schitterend in zijn eenvoud. Maar in feite is hier veel raadselachtig. Met name hoe Alexander erin slaagde om enorme aantallen vijandelijke ruitery – bij Gaugamela de befaamde Oost-Iraanse cavalerie onder Bessus – van het Perzische centrum weg te 'trekken' en dat centrum vrij te leggen voor de beslissende charge van zijn *Hetairoi*, is een open vraag. Dat hij tot tweemaal toe met deze tactiek zo'n doorslaand succes had, bewijst dat er geen geluk of toeval in het spel was. Maar hoe hij zo precies in zijn opzet kon slagen, behoort tot de mysteries die deze intimiderende figuur omgeven.

Heroïsch, teatraal en politiek leiderschap

Alexander leidde persoonlijk zijn troepen in de aanval, voorop, duidelijk zichtbaar en van verre herkenbaar: bij Issus met een verzilverde ijzeren helm met witte helmbos op het hoofd, bij Gaugamela al dan niet opzettelijk blootshoofds. Daarmee nam hij steeds grote risico's. Talloze malen is hij gewond geraakt, eenmaal, in India, zo ernstig dat hij er bijna aan bezweek. Volgens normale militaire en politieke maatstaven was dat gedrag onverantwoordelijk. Als hij bij Issus of Gaugamela, of nog later in Oost-Iran of in India, gesneuveld zou zijn, dan was de hele reusachtige onderneming ineengestort. Naar alle waarschijnlijkheid zouden er gevechten tussen Macedoniërs, Grieken en anderen, en – zoals dat na zijn dood in 323 v. Chr. zou gebeuren – tussen de Macedoniërs onderling zijn uitgebroken, zouden de Perzen onder Darius of een andere leider tegenaanvallen hebben uitgevoerd en zouden de overlevenden van geluk hebben mogen spreken als zij er net als eertijds de Tien-duizend onder Xenophon in zouden zijn geslaagd om na nog moeizamer omzwervingen in de Griekse wereld terug te keren. Maar Alexander sneuvelde niet. Zijn tegenstander Darius was verstandiger en tarte het lot niet: door te vluchten in het zicht van Alexanders aanval op zijn persoon hoopte hij zijn rijk bijeen te kunnen houden en op een ander tijdstip nieuwe krachten te kunnen verzamelen. Na Issus was dat reëel, na Gaugamela bleek het een illusie.

Het heroïsche leiderschap van Alexander paste in de Griekse traditie die in zijn tijd al eeuwen terugging. In de legers van de Griekse stadstaten vochten de bevelhebbers en alle officieren altijd vooraan, zoals in de vroege archaische tijd de bevoegde strijders van nabij altijd vóór de lichter bewapende speerwerpers en boogschutters uit gingen, en zoals al bij Homerus de adellijke kampioenen altijd voorop streden en daarom als kampioenen geëerd werden. En Alexander wilde niet onderdoen voor die Homerische helden. Van vaderskant stamde hij af van Perseus en van Hercules, van moederskant van Achilles. Hij identificeerde zich bijna met die heroïsche figuren en had met opzet na zijn landing in Klein-Azië eerst in het

nabij gelegen Ilium het graf van Achilles bezocht en uit de Athena-tempel aldaar een schild uit de Trojaanse Oorlog, zoals men hem verzekerde, meegenomen. Bovendien was Macedonië een koninkrijk, anders dan de politiek verder ontwikkelde Griekse stadstaten, met trekjes die aan de Homerische wereld deden denken. Alleen al de term *Hetairoi* leek die wereld op te roepen. De gewone Macedonische soldaten verwachtten van hun koningen-legeraanvoerders ook niet anders dan 'heroïsch' gedrag. Alexander lijkt dit alles zo mogelijk nog gecultiveerd te hebben. De lansworp vanaf de voorplecht van zijn schip in de Hellespont naar de Aziatische oever, daarna zijn sprong, als eerste, op die oever: het moest als het ware een heropvoering van de Trojaanse Oorlog verbeelden. Als een tweede Achilles kon Alexander ook mokken in zijn tent, om zich dan na enkele dagen door zijn soldaten te laten verbidden om hen weer te leiden.

Toch zou het een misvatting zijn om Alexanders leiderschap alleen in zulke theatrale termen te zien. Al dat heroïsche en Homerische was tegelijk doordachte politiek om zijn positie bij de gewone soldaten bijna onaantastbaar te maken – zijn hogere officieren dachten mogelijk het hunne bij dat alles. In elk geval lijkt Alexander bij velen van hen eerder gevreesd, zelfs gehaat, dan geliefd te zijn geweest. Het aureool van jonge held, reïncarnatie van de helden uit het epos, heeft hij zeker gekoesterd, maar het heeft hem er nooit van weerhouden weldoordachte politiek te bedrijven. Voor de beheersing van het enorme door hem veroverde gebied liet hij garnizoenen achter en bouwde hij forten, terwijl verreweg de meeste van de door hem gestichte Alexandrië in de oostelijke satrapieën allereerst militaire doeleinden dienden: vestiging van veteranen, beveiliging van de voornaamste wegen, bescherming van hele landstreken. De troepen in actieve dienst die hij er achterliet waren voornamelijk Griekse huurlingen.

In Egypte en Babylonië was hij als farao en Babylonische koning opgetreden, in Susa en Persepolis was het hem niet gelukt om daar als inheems vorst te worden begroet. In het stamland van de Achaemeniden bleef het ressentiment tegen de veroveraar altijd bestaan. Elders in Iran, met name in Bactrië en Sogdiana, kreeg hij met ongekend hardnekkige en gevaarlijke opstanden te maken, die hij in twee jaar van uiterst bloedige oorlogvoering (329-327 v.Chr.) onderdrukte. In de verwarde jaren na zijn dood en nog decennia lang bleven de Iraniërs hier rustig, onrust heerste er toen alleen onder de Grieks-Macedonische garnizoenen. Kennelijk had de niets en niemand ontziende repressie van het verzet in de genoemde jaren genoeg indruk gemaakt.

Een zelfde, bijna genocidaal optreden kenmerkte Alexanders mars langs de Acesines en de Indus in 326/325 v.Chr., maar hier hadden alle bloedbaden geen blijvend resultaat, want binnen enkele jaren na zijn dood zou de Macedonische heerschappij er in de Indiase reactie onder de Maurya's worden weggevaagd. Niettemin

mag men zeggen dat de veroveraar niet alleen wist hoe een tegenstander te verslaan, maar ook hoe het veroverde gebied blijvend onder zijn gezag kon worden gebracht. Dat hij begreep dat hij niet kon volstaan met Macedonische en Griekse garnizoenen, maar een beroep deed op de Iraniërs, stempelt hem tot meer dan alleen een simpele veroveraar. Iraanse adel werd zoveel mogelijk door hem in zijn rijksorganisatie opgenomen op bestuursposten en zelfs als ruiters in zijn *Hetairoi*-cavalerie. Tenslotte gaf hij bevel om niet minder dan dertigduizend jonge Iraniërs te trainen en uit te rusten om als Iraanse falanxen de Macedonische ter zijde te staan. Dat was allemaal radicaal gedacht. Het bewees ook dat hij over meer dan gemiddeld politiek inzicht beschikte. Maar na zijn onverwachte dood in 323 v.Chr. zou er van al zijn ideeën over enige 'gemeenschappelijkheid in heerschappij' (*koinōnia tes archēs*) niets terecht komen en het grote rijk zou onherstelbaar worden verscheurd.